

AGNIESZKA MICHALCZUK

Białystok

e-mail: agamichalczuk@vp.pl

Gaspard de Tende, *Relacja historyczna o Polsce*, tłum. i red. naukowa T. Falkowski, wprowadzenie M. Forycki, Wydawnictwo Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2013, ss. 301

Omawiana pozycja jest pierwszym tłumaczeniem na język polski *Relation historique de la Pologne* Gasparda de Tende (1618–1697), Francuza przybyłego do Rzeczypospolitej na dwór Ludwika Marii Gonzagi. Publikację tę zawdzięczamy Wydawnictwu Muzeum Pałacu w Wilanowie. Składa się ona z wprowadzenia oraz dwudziestu dziewięciu rozdziałów *Relacji*. Zamyka ją indeks osób oraz indeks geograficzny, brak jest natomiast spisu ilustracji.

Mimo dużej popularności we Francji, a nawet w Wielkiej Brytanii *Relation historique de la Pologne* przez ponad trzy wieki nie doczekała się pełnego tłumaczenia na język polski. Dotychczas jedynie niezbyt obszerne fragmenty mogliśmy przeczytać w tomie pierwszym książki Jana Gintela *Cudzoziemcy o Polsce*¹, o czym nie wspomina obecne Wydawnictwo. Dopiero w 2013 r. ukazało się pierwsze pełne tłumaczenie dzieła Gasparda de Tende pod skróconym tytułem *Relacja historyczna o Polsce*. Jego autorem jest Tomasz Falkowski, historyk, w którego kręgu zainteresowań znajduje się przede wszystkim historia historiografii XX w., ze szczególnym uwzględnieniem historiografii francuskiej. Wprowadzenie do publikacji natomiast napisał Maciej Forycki, autor m.in. pozycji pt. *Anarchia polska w myśli oświecenia. Francuski obraz Rzeczypospolitej szlacheckiej u progu czasów stanisławowskich*².

Pierwsze polskie wydanie trzystustronicowego dzieła de Tenda wizualnie niestety nie wygląda imponująco, wydane na słabej jakości papierze, czarno-białe

¹ J. Gintel, *Cudzoziemcy o Polsce*, t. 1, Kraków 1971, s. 310.

² A. Forycki, *Anarchia polska w myśli oświecenia. Francuski obraz Rzeczypospolitej szlacheckiej u progu czasów stanisławowskich*, Poznań 2004.

z niebieskimi dodatkami wygląda skromnie. Wprawdzie umieszczone w niej aż sześćdziesiąt trzy ryciny przedstawiające portrety władców i innych siedemnastowiecznych osobistości, a także karty ze znanych źródeł oraz mapy, urozmaicają dzieło i czynią je ciekawszym, ale te również są czarno-białe i niekiedy mało czytelne.

Relacja historyczna o Polsce Garparda de Tende jest jednym z wielu cennych źródeł, jakie przyniósł historiografii polskiej wiek XVII. Z racji tego, że przez z górą czterdzieści lat na tronie obok swoich mężów, królów polskich zasiadały władczynie pochodzące z francuskich rodów, najpierw Ludwika Maria Gonzaga, później Maria Kazimiera Sobieska, z Francji przybywali do Polski podróżnicy ciekawi nowej ojczyzny swoich rodaczek. Niemal każdy z nich pozostawiał po sobie jakiś ślad w formie pisemnej, czy to dzienników, pamiętników lub relacji. Z tego okresu mamy tysiące stron niezwykle barwnych opowieści o ówczesnej Rzeczypospolitej autorstwa francuskich podróżników odwiedzających nasz kraj. Jednak jak do tej pory, zaledwie kilka pozycji, bądź to we fragmentach, bądź w całości zostało przetłumaczone na język polski.

Francuzi przyjeżdżali do naszego kraju z różnych powodów. Jedni z czystej ciekawości, inni gdyż było im po drodze w ich dalszych podróżach, jeszcze inni, by objąć urząd na dworze królewskim. W takim też celu na początku lat sześćdziesiątych XVII w., do Rzeczypospolitej przyjechał Gaspard de Tende, autor *Relation historique de la Pologne*³.

Na dworze Marii Ludwiki Gonzagi, żony Władysława IV, a później jego brata Jana Kazimierza pełnił funkcję intendentu dworu, a następnie Skarbnika Jej Królewskiej Mości.

Z długiego, bo niemal dwudziestopięcioletniego pobytu de Tenda w Rzeczypospolitej pozostało dzieło opisujące ówczesne realia polityczne, społeczne i obyczajowe kraju, zatytułowane *Relation historique de la Pologne contenant le pouvoir de ses rois, leur élection, & leur couronnement, les privilèges de la noblesse, la religion, la justice, les mœurs & les inclinations des polonais avec plusieurs actions remarquables*, wydane po raz pierwszy w Paryżu w 1686 r., w oficynie Nicolasa le Gras, pod pseudonimem Sieur de Hauteville. Dzieło de Tenda musiało cieszyć się dużym powodzeniem, skoro wkrótce pojawiły się kolejne jego wydania, w latach 1687 i 1697, oba w oficynie Jaques'a Villery. Rok później ukazało się

³ G. de Tende, *Relation historique de la Pologne contenant le pouvoir de ses rois, leur élection, & leur couronnement, les privilèges de la noblesse, la religion, la justice, les mœurs & les inclinations des polonaise avec plusieurs actions remarquables*, Paris 1686.

jego angielskie tłumaczenie zatytułowane *An account of Poland: containing a geographical description of the country, the manners of the inhabitants, and the wars they have been engaged In, the constitution of that government, particularly the manners of electing and browning their king, his Power and prerogatives: with a brie history of the Tartars*⁴, wydane w londyńskiej oficynie T. Goodwina i H. Newmana.

Relacja historyczna o Polsce Gasparda de Tende to prawie trzystustronicowe dzieło, zawierające opis polityczny i społeczno-obyczajowy Rzeczypospolitej drugiej połowy XVII w. Język dzieła jest niezwykle prosty i przystępny, być może właśnie dlatego było ono tak chętnie czytane przez współczesnych. Podzielone jest na dwadzieścia dziewięć krótkich rozdziałów, z czego każdy dotyczy innej dziedziny. Pierwsze trzy z nich są ogólnym opisem Rzeczypospolitej, jej położenia geograficznego, podziału administracyjnego oraz sytuacji politycznej kraju. W pierwszej części *Relacji* autor zawarł również rys historyczny państwa polsko-litewskiego, wspominając Chrzest Polski oraz unię z Wielkim Księstwem Litewskim. W tej części swego dzieła de Tende wymienia również wrogie państwa oraz stosunki panujące między nimi a Rzeczypospolitą na przestrzeni stuleci. Udało mu się przy tym, jak zauważył Autor wprowadzenia, wysnuć ciekawe paralele z ówczesną Europą Zachodnią. Tak np., by francuski czytelnik łatwiej zrozumiał stosunki panujące między Rzeczypospolitą a Rosją, porównał je do ówczesnych stosunków francusko-hiszpańskich, „Jednakże można powiedzieć, że sposób, w jaki te dwa narody prowadzą wojnę, Polacy są względem Moskwiczów, jak Francuzi względem Hiszpanów”⁵.

Kilka rozdziałów *Relacji* dotyczy kwestii ustrojowych, m.in. pozycji króla i królowej w państwie, sejmów, których przebieg skrupulatnie opisał punkt po punkcie, czy urzędów koronnych i litewskich. De Tende w jednym z rozdziałów opisał stan szlachecki i zwrócił w nim uwagę na szerokie przywileje, którymi cieszyła się polska szlachta i które budziły wśród podróżników spoza kraju negatywne uczucia, a według samego autora były sprzeczne ze sprawiedliwością, a nawet prawem boskim. Chodziło mu przede wszystkim o przywilej mówiący o tym, że żaden szlachcic bez względu na wagę popełnionego czynu, nie może

⁴ G. de Tende, *An account of Poland: containing a geographical description of the country, the manners of the inhabitants, and the wars they have been engaged In, the constitution of that government, particularly the manners of electing and browning their king, his Power and prerogatives: with a brie history of the Tartars*, London 1698.

⁵ G. de Tende, *Relation*, s. 24.

być zatrzymany bez wyroku sądu oraz drugi, który mówi o prawie szlachty do władania życiem i śmiercią każdego chłopca⁶.

Gaspard de Tende w kilku rozdziałach przedstawił również obyczaje panujące w Rzeczypospolitej, m.in. uczty, śluby, pogrzeby, koronację króla, opisał także religijność Polaków.

Omawianą publikację rozpoczyna krótki, bo zaledwie kilkustronicowy wstęp, w którym Autor przede wszystkim wprowadza czytelnika w temat stosunków polsko-francuskich w drugiej połowie XVII w. W sposób nieco lakoniczny podając znane na ogół fakty historyczne z tego okresu, opisuje okoliczności przyjazdu do Rzeczypospolitej królowej Marii Ludwiki Gonzagi i objęcie przez nią wraz z nowo poślubionym mężem tronu polskiego. Krótko, bo w zaledwie jednym zdaniu, wspomina również o małżonce króla Jana III Sobieskiego, Marii Kazimierze.

Następnie Autor wprowadzenia przechodzi do charakterystyki postaci Gasparda de Tende. Przedstawia szczegółowy wywód genealogiczny, poczynając od najwcześniejszych przodków de Tenda, na nim samym kończąc (s. 11). Dowiadujemy się z niego np., że gałąź rodu de Tende pochodzi od René Sabaudzkiego, nieślubnego syna księcia Filipa II Sabaudzkiego. Przy tej okazji M. Forycki objaśnia czytelnikowi znaczenie elementów herbu rodu de Tende. Ilustruje to nawet ryciną, która z racji tego, że jest czarno-biała, niestety nie jest zbyt czytelna.

Podczas gdy Autor wprowadzenia dokładnie opisał następujących po sobie antenatów de Tenda, to już postać francuskiego pisarza potraktowana jest dosyć ogólnikowo. Zdecydowanie brakuje tu dokładnego i uporządkowanego biogramu Gasparda de Tende. Brak jest również jakichkolwiek wiadomości (poza kilkoma najbardziej oczywistymi, dotyczącymi przyjazdu de Tenda do Polski i zajmowania przez niego urzędów) o jego pobycie w Rzeczypospolitej. Maciej Forycki tłumaczy to brakiem dostępnych źródeł, powołując się na Karolinę Targosz, która jako znawczyni dworu Marii Ludwiki Gonzagi, również nie znalazła żadnych wiadomości o życiu autora *Relacji*.

Zwraca natomiast uwagę na bardzo ciekawą rzecz, mianowicie na datę śmierci autora. W historiografii polskiej jak i francuskiej zwykło się uważać rok 1697 za datę śmierci de Tenda, w *Realacji o Polsce* wydanej w 1686 r. księgarz zwracając się do czytelnika sugeruje, że jej autor już nie żyje. Forycki słusznie twierdzi, że jest to niemożliwe, bo gdyby de Tende zmarł przed datą wydania

⁶ Tamże, s. 153-154.

swojego dzieła, nie mógłby przebywać w Polsce aż dwadzieścia pięć lat. Wydaje się więc, że rok 1697 jest datą prawidłową, a księgarz wprowadził czytelnika w błąd z sobie tylko znanych powodów.

Rekapitułując, czytelnik po lekturze wprowadzenia do *Relacji* może odczuwać niemały zawód z powodu jego skromności. Zabrakło tu wielu wiadomości o autorze i o dziele, które zostało potraktowane bardzo pobieżnie. Poza tym zabrakło informacji o późniejszych wydaniach dzieła de Tenda. Autor ogranicza się jedynie do wydań siedemnastowiecznych, o późniejszych mówi jedynie, że takie istniały, a ostatnie, francusko- i angielskojęzyczne, ukazały się w 2011 r. W tym miejscu od Redaktora wydania można oczekiwać wymienienia chociażby tych ostatnich. A chodzi tu przecież o następujące pozycje:

Relation historique de la Pologne contenant le pouvoir de ses roi, Wyd. Kessinger Publishing, Whitefish 2009 i 2010 oraz *An account of Poland containing a geographical description of the country, the manners of the inhabitants, and the wars they have been engag'd, in the constitution of that government, particularly the manner of electing and crowning their king (1698)*, Wyd. EBO Edition, Charleston 2011.

Brak jest również informacji o źródłach, na jakich opierał się Gaspard de Tende pisząc swoją *Relację o Polsce*. Nie ma również oceny oryginału, jego wartości jako źródła, czy chociażby dzieła literackiego. Czytelnik nie poznaje opinii ani Autora wprowadzenia, ani tłumacza.

W omawianej publikacji Tomasz Falkowski podjął się trudu naukowego opracowania niezwykle ciekawego, aczkolwiek niedocenianego dotychczas w Polsce dzieła. Niestety przypisy nie zawsze mogą satysfakcjonować.

W krótkim wstępie zatytułowanym *Podstawa wydania*, Autor wskazał wydanie *Relacji*, które przetłumaczył (s. 20). Następnie przechodzi do tekstu właściwego *Relacji historycznej o Polsce*. Podchodzi do tego w sposób metodyczny, zachowując formę i kolejność treści zgodną z oryginałem. Niestety, już na pierwszej stronie, rozdziału I zauważamy pewne niedociągnięcia, chociażby wcześniej wspomniane przypisy. Autor oryginału pisząc o początkach państwa polsko-litewskiego wspomina Chrzest, wskazując błędnie datę tego wydarzenia na rok 964. Tłumacz w przypisie wyjaśnia jedynie, że „Przyjmuje się dziś powszechnie, że chrzest Polski odbył się w roku 966”⁷. Nie wyjaśnia jednak skąd u de Tenda wzięła się ta pomyłka, na jakim źródle się oparł opisując owe wydarzenia, zwłaszcza że jest to nie jedyna pomyłka tego rodzaju. Francuz mylnie podaje

⁷ G. de Tende, *Relacja historyczna o Polsce*, s. 31.

także datę unii polsko-litewskiej zawartej w Krewie, czy bitwy pod Grunwaldem, co również zauważa tłumacz⁸.

Zbyt duża lakoniczność w przypisach to jednak nie jedyny ich mankament, bo podczas gdy te bardzo skromne i oszczędne w objaśnienia, są jednak dla czytelnika przydatne, to spośród nich znajdziemy i takie, które są, wydaje się, zupełnie zbędne. Za przykład można podać fragment oryginału, gdy de Tende pisze o królu polskim Władysławie IV, tłumacz w przypisie dodaje krótko: „Wazie”⁹. Dalej, w rozdziale poświęconym religii de Tende ponownie wymienia rok 964 jako datę Chrztu Polski, tłumacz w przypisie dodaje tylko: „W roku 966”¹⁰.

Poza tym Autor potrzebę objaśnienia różnych mniej lub bardziej ważnych elementów dzieła de Tenda typu daty, wydarzenia czy postaci, traktuje wybiórczo. Skupiając się na jednych, inne ledwie wspomina, jeszcze inne pozostawia bez komentarza.

Doskonale widać to na przykładzie dwóch następujących po sobie rozdziałów: *O Tatarach* i *O Ukrainie i Kozakach*. Podczas gdy ten pierwszy jest dosyć szczegółowo omówiony w przypisach, w drugim ważne, czasem sporne kwestie pozostawione są bez komentarza. Za przykład można podać określenie, jakim Autor oryginału określa Kozaków Zaporoskich, mówiąc że wywodzą się z „ruskich chłopów”. W tym miejscu należałoby zamieścić krótkie sprostowanie, gdyż Kozacy nie byli tylko chłopami ruskimi, jak ich często określała ówczesna polska szlachta (stąd zapewne podobne określenie u de Tenda), ale byli to również przybysze z Korony: Lubelszczyzny, Mazowsza, Wielkopolski, a nawet innych krajów¹¹. Poza tym byli wśród nich mieszczenie, a nawet przedstawiciele stanu szlacheckiego. Swoją drogą, wydaje się dziwne, że Gaspard de Tende pisząc *Relację* już w drugiej połowie XVII w. o tym nie wiedział. Wydaje się, że sam nigdy nie będąc na Ukrainie i nie znając osobiście realiów życia na Zaporozu, zasugerował się opiniami powielanymi wśród ówczesnej szlachty polskiej.

Tłumacząc z oryginału siedemnastowieczne dzieło Gasparda de Tenda, Tomasz Falkowski dokonuje uaktualnienia i uwspółcześnienia nazw geograficznych oraz imion i nazwisk występujących w *Relacji*, o czym informuje w *Podstawie wydania*, będącą krótkim słowem wstępnym. Jest to zabieg jak najbardziej prawidłowy i pożądany, który czyni publikację bardziej przystępną i zrozumiałą

⁸ Tamże, s. 31, 40.

⁹ Tamże, s. 51.

¹⁰ Tamże, s. 251.

¹¹ Pisze o tym m.in. Zbigniew Wójcik w książce *Dziki Pola w ogniu. O Kozaczyźnie w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1961, s. 14.

dla czytelnika. Tłumacz wymieniając nazwy geograficzne za autorem oryginału uwspółcześnia je, wyłącznie w kilku przypadkach podając w nawiasach nazwy zastosowane przez Francuza. Już na początku swego dzieła de Tende jako miejsce unii polsko-litewskiej 1413 r. podaje „Grodeck nad rzeką Bug”¹². Autor tłumaczenia w tym miejscu wymienia Horodło, nie wspominając jednak ani słowem o nazwie występującej w oryginale, nie wyjaśniając również przyczyny rozbieżności w nazwach tej samej miejscowości.

Dobrze się stało, że Tomasz Falkowski pokusił się o przetłumaczenie dzieła de Tenda. Dzięki temu, że ta fascynująca opowieść o siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej została przetłumaczona na język polski, stała się dostępna szerszej rzeszy czytelników. Do pozytywów recenzowanej pozycji należy przede wszystkim rzetelne i prawidłowe tłumaczenie z języka francuskiego na polski. Na przetłumaczenie czeka jednak jeszcze wiele nie mniej interesujących źródeł, m.in. Pierra Chevalier *Histoire de la guerre de Cosaques contre la Pologne, Avec un discours de leur origine, país, moeurs, gouvernement et religion. Et un autre des Tartare précopites*, Paris 1666, czy chociażby autorstwa tajemniczego F. de S. *Relation d'un voyage de Pologne, fait dans les années 1688 et 1689*, Paris 1858. Pozostaje jedynie mieć nadzieję, że i one doczekają się publikacji w języku polskim.

¹² G. de Tende, *Relacja historyczna o Polsce*, s. 31.